

180390

गोविंद चिमणाजी शेटे .

अष्टाश्रावणी

अर्थशास्त्राची मूलतत्त्वे

लेखक
गोविंद चिमणाजी भाटे.

134

उत्तरार्धात्पूर्वी मूलतत्त्व

प्रस्तावना.

लेखक
गोविंद श्रीमहाजी शिंदे

जी डेकन व्हर्न्याक्यूलर ट्रान्सलेशन सोसायटीची जाहिरात या ग्रंथाच्या लेखनास निमित्तकारण झाली, त्या जाहिरातीला आज बरोबर तीन वर्षे झालीं. त्या जाहिरातीस निमित्तकारण झणण्याचें कारण हें की, कर्तव्य म्हणून, जिज्ञासा झणून, किंवा आनंद म्हणून पाश्चात्य शास्त्रवाङ्मयरूपी विस्तीर्ण उद्यानांत उया या सुंदर वाटिकांत फिरण्याचा मला प्रसंग आला त्या त्या वाटिकांचें शब्दचित्र स्वळ मराठी वाचकांकरितां रेखाटावें अशी पुष्कळ दिवसांची मनीषा होती. परंतु उत्पद्यंते विलीयंते दरिद्राणां मनोरथाः ” या उक्तीप्रमाणें आजपर्यंत दरिद्राणां मनांतील हेतू मनांत राहिले. माझे हें दारिद्र्य दुहेरी आहे. मी उया संस्थे- तहाहयात सभासद आहे त्या संस्थेचें काम इतकें असतें की, ग्रंथलेखनास मानसिक स्वस्थता व जी फुरसत लागते ती मिळत नाहीं. शिवाय आपल्या दशांत अजून या बाबतींत भ्रमविभागाचें तत्त्व अंमलांत आलें नसत्यामुळे ग्रंथ- लेखकास ग्रंथप्रकाशकाचीही जबाबदारी व काळजी अंगावर ध्यावी लागते. पण तो घेण्याचें मला सामर्थ्य नव्हतें. परन्तु वर उल्लेख केलेल्या जाहिरातीनें ही अडचण क्वास दूर होईल असें पाहून जाहिरातीप्रमाणें पुस्तक लिहिण्याचा बेत तर म केला. परंतु बेत कायम करणें व तो हातून शेवटास जाणें यांत किती अडचणो उत्पन्न होतात, त्याप्रमाणें येथेंही झालें. मनुष्याच्या मनाला अगदीं फार टाकणारी, त्याची मानसिक स्वस्थता घालविणारी अशी प्रियपत्नीच्या शय्य रोगाची घरगुती अडचण उत्पन्न झाली. व यामुळे सोसायटीच्या जाहि- रतीतील दोन वर्षे केव्हांच निघून गेलीं व पुस्तकाच्या लेखनास प्रारंभही झाला ही. तरी पण प्रियपत्नीच्या आजारांत व तिच्याच प्रोत्साहनानें कायम केलेला व शेवटास न्यावयाचा असा विचार करून पुस्तकास प्रारंभ केला. अशी या स्तकलेखनाची पूर्वपाठिका आहे. अर्थात् हें पुस्तक गेल्या नऊदहा महिन्यांतच मयः लिहिलें गेलें आहे. इतक्या थोड्या अवकाशांत सर्व पुस्तक लिहावें लाग- यामुळे रात्रीचा दिवस करून काम करावें लागलें हें सांगणें नकोच. झणूनच या त्कांत चार्डच्या लेखनाची छटा जागोजाग दृष्टीस पडेल. हें पुस्तक कोणत्याही

एका पुस्तकाच्या आधारानें लिहिलेलें नाहीं. एकंदर अर्थशास्त्रावरील वाक्याचा थोडाफार व्यासंग जो माझे हातून झाला त्यावरून या शास्त्रातील प्रश्नावर जीं माझीं मतें बनलीं तीं स्वतंत्रपणें देण्याचा या ग्रंथांत प्रयत्न केला आहे. या विषयावर मराठींत दोनतीन लहानलहान पुस्तकें झालेलीं आहेत असें मला ठाऊक आहे. परन्तु तीं सामान्यतः भाषांतररूप असून अगदीं प्राथमिक आहेत असें ऐकलें असल्यामुळें त्या पुस्तकांचा मीं कांहींच उपयोग केला नाहीं किंवा तीं पाहिलीं नाहींत. नवीन विषयावर मराठींत नवीन ग्रंथ लिहावयाचा म्हणजे पारिभाषिक शब्दांची मोठी अडचण येते. तशी अडचण येथेंही मला पडली. परन्तु पुष्कळ विचार करून या पुस्तकांत बहुतेक सर्व इंग्रजी पारिभाषिक शब्दांना नवे मराठी शब्द केले आहेत. नवीन बनविलेले हे शब्द जितके लहान व जितके अन्वर्थक व जितके सुलभ करतां येतील तितके करण्याचा प्रयत्न केला आहे. तसेंच होतां होईल तीं निवळ मराठी वाचकांस सुद्धां विषय समजावा अशा तऱ्हेनें विवेचन करण्याचा प्रयत्न केला आहे. तो कितपत सिद्ध झाला आहे हें ठरविणें वाचकवर्गाकडे आहे.

वर सांगितलेंच आहे कीं, या ग्रंथातील विवेचन स्वतंत्रपणें केलेलें आहे. तरी पण पाश्चात्य भाषेतील पुष्कळ अर्थशास्त्रविषयक पुस्तकांचा मला उपयोग झालेला आहे. त्या सर्व पुस्तकांची यादी देत बसण्यांत अर्थ नाहीं. त्यांतल्या त्यांत अमेरिकन अर्थशास्त्री सेलिगमन व इंग्रजी अर्थशास्त्रज्ञ निकलसन यांच्या ग्रंथांचा मला पुष्कळ उपयोग झालेला आहे हें येथें सांगणें जरूर आहे.

शेवटीं ज्या डे. व्हा. टॉ. सोसायटीच्या जाहिरातीमुळें हें पुस्तक लिहिलें गेलें, त्या सोसायटीचे आभार मानणें रास्त आहे. या सोसायटीनें माझे पुस्तक उशीरानें पुरें झालें असतांही तें परीक्षणास घेण्याचें कबूल केलें, याबद्दलही तिचे आभार मानणें अवश्य आहे. ज्यांचा अर्थशास्त्रविषयक व्यासंग दोनतीन तपांचा आहे, ज्यांचा हिंदुस्थानच्या सांपत्तिक स्थितीबद्दलच्या ज्ञानामध्यें आज कोणी हात धरणारा नाहीं व राज्यव्यवस्थेशीं प्रत्यक्ष संबंध असल्यामुळें ज्यांना हिंदुस्थानच्या स्थितीचें अन्तर्बाह्य ज्ञान आहे असे महाराष्ट्रातील दोन अर्थशास्त्रज्ञ व ज्यांचा मराठी भाषेचा व्यासंग आज २५।३० वर्षांचा आहे, जे स्वतः मराठी उत्तम लेखक व कवी आहेत व जे मार्मिक टीकाकार आहेत असे महाराष्ट्रातील

एक प्रसिद्ध ग्रंथकार अशा तिघांची. या पुस्तकांच्या परीक्षणाची कमिटी आहे. अशा कमिटीकडून 'प्रथम प्रयत्न या नात्याने पुस्तक बरे आहे' एवढा जरी अभिप्राय मला मिळाला तरी केलेल्या श्रमाचे सार्थक झाले असे मला वाटेल.

गद्यांचा वाढा,
शनिवार पेठ, पुणे.
ता. १३ ऑक्टोबर १९१०.

}

लेखक,
गोविंद चिमणाजी भाटे.

दुसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

बहुतेक एका तपाच्या काळानंतर या पुस्तकाची दुसरी आवृत्ति आज निघत आहे. महायुद्धापासून अर्थशास्त्रविषयक प्रश्नाकडे बहुजनसमाजाचे जास्त लक्ष लागू लागले आहे. तेव्हा या दुसऱ्या आवृत्तीकडे पहिल्यापेक्षा जलद व पहिल्यापेक्षा जास्त जनसमूहाचे लक्ष लागेल अशी मला अशा आहे.

मूळचे पुस्तक डेक्कन व्हर्न्याक्युलर ट्रान्सलेशन सोसायटीच्या इच्छेनुसार तयार केले होते व त्या संस्थेला ते पसंत पडून ठरलेले पांचशे रुपये बक्षीस या पुस्तकास मिळाले होते. परीक्षकांनी त्या वेळी काही दोष, नजरचुक्या व उर्णावा दाखविल्या होत्या व त्या दुसऱ्या आवृत्तीचे वेळी दुरुस्त करण्याची सूचना केली होती. त्या चुका या दुसऱ्या आवृत्तीचे वेळी दुरुस्त केल्या आहेत.

या माझ्या पुस्तकाचा काय योगायोग असेल तो असे. पहिले पुस्तक जितक्या घाईने लिहिले गेले त्यापेक्षा जास्त घाईने त्याची फेरतपासणी झाली. दोन्ही वेळी माझी सबब एकच आहे व ती झणजे फुरसतीचा अभाव. तरी पण दुसऱ्या आवृत्तीकरिता पुस्तक तपासतांना माझे मित्र व सहाय्यापक बापुसाहेब सप्रे यांच्या अर्थशास्त्रविषयक नव्या ज्ञानाची मी पुष्कळ मदत घेतली. पुस्तकाच्या उत्तरार्धातील काही काही भाग तर त्यांनीच दुरुस्त केला. या त्यांच्या मदतीबद्दल मी त्यांचा मनापासून आभार आहे. कोठे टीपा देऊन, कोठे एखादुसरे कलम नवे घालून, कोठे एखादे नवे कोष्टक करून, कोठे एखादे नवे प्रकरण लिहून एकंदर सर्व विषयप्रतिपादन आजतागाईत केले आहे. हिंदुस्थान-

विषय.	पृष्ठ.
भाग ५ वा-व्याज	१६१
भाग ६ वा-नफा	१६८
भाग ७ वा-जमीनधाऱ्याच्या पद्धति	१७६
भाग ८ वा-अधेलेलीची कृषिपद्धति	१८२
भाग ९ वा-प्रचंड शेती आणि छोटी शेती	१८५
भाग १० वा-हिंदुस्थानांतील जमीनधाऱ्याच्या पद्धति	१९३
भाग ११ वा-चढाओढीने ठरलेल्या बांढणीची असमता व ती नाहोशी करण्याचे उपाय	२००
भाग १२ वा-संप व त्यांचे सांपत्तिक परिणाम	२०९
भाग १३ वा-मजुरांचे संघ व त्यांची उपयुक्तता	२१६
भाग १४ वा-सहकारिता	२२४
भाग १५ वा-सहकारी पतपेढ्या	२३१
भाग १६ वा-हिंदुस्थानांतील सहकारी पतपेढ्यांचा इतिहास	२३८
भाग १७ वा-सामाजिकपंथाचा इतिहास	२४५
भाग १८ वा-सामाजिकपंथी योजनांचा विचार	२६६
४. पुस्तक चवथे—विनिमय	२८५-४१५
भाग १ ला-सामान्य विचार	२८५
भाग २ रा-मोल व किंमत	२८९
भाग ३ रा-बाजार व त्याची उत्क्रांति	२९८
भाग ४ था-मागणी व पुरवठा यांचे नियम	३०२
भाग ५ वा-मूल किंमतीची मीमांसा	३०८
भाग ६ वा-पैसा	३१६
भाग ७ वा-नाणी व धात्वात्मक पैशाचे प्रकार	३२३
भाग ८ वा-द्विचलनपद्धति	३३२
भाग ९ वा-हिंदुस्थानांतील नाणी व त्यांची चलनपद्धति	३४७
भाग १० वा-धात्वात्मक पैशाच्या मोलाची मीमांसा	३५४
भाग ११ वा-अधात्वात्मक पैसा व त्याचे प्रकार	३६०

विषय.	पृष्ठ.
भाग १२ वा-पेढीची उत्पत्ति	३७२
भाग १३ वा-पेढीचे स्वरूप व उपयोग	३७९
भाग १४ वा-बहिर्व्यापार व त्याची मीमांसा	३८७
भाग १५ वा-दिनिमयपत्रे	३९७
भाग १६ वा-अप्रतिबंध व्यापार विरुद्ध संरक्षण... ..	४०७
५. पुस्तक पांचवे—राष्ट्रीय जमाखर्चे	४१६--४९४
भाग १ ला-सामान्य विचार	४१६
भाग २ रा-अॅडाम स्मिथच्या मताप्रमाणे सरकारची कर्तव्यकर्मे	४२०
भाग ३ रा-सरकारची कर्तव्यकर्मे	४३३
भाग ४ था-सरकारच्या उत्पन्नाच्या बाबी	४३७
भाग ५ वा-कराची तत्वे	४४१
भाग ६ वा-कराची संपातमीमांसा	४४६
भाग ७ वा-राष्ट्रीय कर्ज	४५२
भाग ८ वा-हिंदुस्थानसरकारचे कर्ज	४७०
भाग ९ वा-हिंदुस्थानचा जमाखर्चे	४८१
६. पुस्तक सहावे—हिंदुस्थानाची सद्यःसांपत्तिक स्थिति व तिला लागू पडण्यासारख्या सिद्धांतांचे विवेचन....	४९५-५२८

या पुस्तकांत उल्लेखिलेले लेखक व इतर इसम
यांच्या नांवांची सूची.

अ

अकबर ५५; ३४८.
अशोक ३०८; ३४७.
अंबरसन २४.
ऑरिस्टॉटल ७; १७; १६३; २५१;
२५२.
ऑकलंड लॉर्ड ४८०.
इलिझाबेथ ४७३; ५०५.
एडवर्ड-थी थर्ड ३२६.
एलाफिनस्टन् १९८.
ओबेन रॉबर्ट २४६; २५२; २५३.
औरंगजेब ५५.

क

कझन २७.
कनिंगहेम ११.
कझन २३९.
कॅनिंग १९८.
कॅरे ३१; १०४; १४६; १४७; १४८;
३९५; ४१२.
कालीइल ३०; ९१.
कान्हर ४०.
कांबडन् १३.
कार्निवालीस-लॉर्ड १९७; १९८.
कुर्ने ३९७.
केअर्नस २७.
कोटिमास्कर ८१.
कोम्ट ३०.
कोलबर्ट १२; १३; १४.
कोलंबस ८; ३७३; ३८९; ५०१.
कौटिल्य २.

कॉम्बेक १२; १३.

कोझिअर ३१.

ग

गज्जर-प्रोफेसर ८१.
गामा डि वास्को ८; ३७३; ३८९;
४५७; ५००.
गोडाविन् २१.
गिफिन् २७३.
गोखले-नामदार ४८२.
ग्रेसॅम ३३१; ३३२; ३३४; ३३५;
३४१; ३६४; ३७४.
ग्लॅडस्टन् ४४५; ४६४.

ख

वार्लेस पहिला ३७४; ३७५; ४५८.
वार्लेस दुसरा ४५८.
वेंबरलेन २८२.

ज

जेम्स पहिला ४७६.
जेम्हन्स ३१; १९५; २९७; ३२४.

झ

झेनाफन् ७.

ट

दत्त-रमेशचंद्र ५१९.

न

नाइस् ३०.
नानासाहेब पेठवे ४५३.
निकॉलसन १७.
नेपोलियन ३१०; ३४२; ३३९.
न्यूटन ३३५.

टाटा ८०; ८१; १०८; १२९.

टॉसिग-ई हम्बु ४०.

ट्रेंवेलिन-सर चार्लस ३५०.

डलहौसी-लॉर्ड ४८०.

डायोजिनिस ५६.

डार्विन १.

डेलीच-स्काट्स २३२; २३३; २३५;
२३७.

पिट् १८;

पीटर-धी ग्रेट ४२५.

पील-सर रॉबर्ट ३६७; ४४५.

पेगु २७.

मुदा २६२.

फ्लेटो ७; २५२; २६५.

फोडलर ३५२.

फॉसेट २७.

फिलिप ४२५.

फोरियर २५३.

बकुनिन २६२; २६३.

बर्के ४७८; ४९९.

बाजीराव पेशवा-पहिला ४५१.

बिस्मार्क-प्रिन्स २६४; २६६; २७८;
२७९.

बृहस्पती [अर्थशास्त्र] २.

बेकन २०.

बेडन-पोविल ४९०.

बेन-ग्रोफेसर ३१.

बेन्टिन्स-लॉर्ड विलियम १९८; ४८०.

ब्राइट १३.

मनरो १९८; १९९.

मंकलाबुड ३२; २८५.

माधवराव थोरले-पेशवे ४५३.

मावजी पुरुषोत्तम ३११.

मार्केस २५६; २५७; २५८; २५९;

२६०; २६१; २६२.

मार्शल २७; ३१.

मालथस २०; २१; ३२; २४; २७;

१०६; १०७; १०८; १०९;

११०; १११; ११२; ११३;

११४; २६१.

मिडस [राजा] २९३.

मिल्ल-जॉन स्टुअर्ट २५; २६; २७; ६४;

७२; ७३; ७४; ७५; ७६;

७७; ७८; ८७; ११५; ११६;

१३३; १३४; १४५; १५५;

१५६; १८६; १९०; २७०;

२७१; २७२; २७३; ४१३;

४७८.

मुल्लर अंडम २८.

मेकॉले ४७८; ५०८; ५०९.

यंग ऑर्थर १८८.

रफोसिन् २३२; २३३; २३५; २३६.

रास्किन ३०; ९१.

राहिमतुल्ला ऑ-सर इब्राहिम ४०८;

४९४.

रानडे-रावसाहेब २३९; ४७५.

रिकाडो २०२; २५६; २६१; २७०;

२७३; २८७; ३११; ३१३;

४८७.
रोषार ३०.

ल

लॅसेली फर्डिनंड २५३; २५४; २५६.
लायकरगस ३२४.
लॉ जॉन ३७०.
लॉक १४.
लिटन ४६१.
लिस्ट फ्रेडरिक २८; २९; ४१४;
५०२; ५२३; ५२४.
लुई चवदावा ३७६.
लेक्लेयर २२७; २२८.

व

वेट २०३.
वाढ राववहादुर ४५२.
वॉकर ३१.
वाँगनर २६४; २६५; २६६; २७९.
वॉलेस २७०.
विक्रमांकदेव ३.
विल्कस ४९०.
विल्यम् तिसरा ३७६; ४५८.
विल्सन ५२३.
वेडरबर्न २३९.
वेल्ल्सी-लॉड ४८०,
वेस्ट १४.

श

शंबूक ४.
शिकंदर ४१५.

शिवाजी ३४८; ३४९.
शेकसापयर ३१०.

स

सायमन्-मन्ट २५३.
सॉक्रेटीस ३७.
सिजविक २७.
से-जे. बी. २७.
सेलिगमन ४०.
स्पेन्सर--हर्बट १; ११२; ३२४.
स्मिथ-अडम ९; ११; १७; २८; १९;
२०; २५; २६; २८; ३४;
३५; ३७; ४८; ५८; ५९;
६४; ६९; ८३; ८५; ८७;
९५; ९६; ९७; ११२; १५६;
१५९; १६६; १७३; २०७;
२९२; २९३; २९५; ३७८;
३८४; ३९१; ४०७; ४११;
४१७; ४१९; ४२०; ४२१;
४३०; ४३१; ४३२; ४३३.

स्मिथ-बर्बिगटन-४०३.

ह

हर्शेल ३४५; ३५१,
हॅल्डीबांड ३०.
हॉनीबॉल ५३.
हेन्री-जॉर्ज २७०; २७१; २७२.
हेन्री-पोर्तुगालचे सुवराज ३८८.
होमर ३२४.
ह्यूम १७.

